

РОЛЬ СПІЛКУВАННЯ У ВИРОБЛЕННІ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ПРИ НАВЧАННІ ГУМАНІТАРНИМ ПРЕДМЕТАМ

У статті розкривається питання ефективного формування культури мовлення старшокласників на основі комунікативно-діяльнісного підходу. Обґрунтовується позиція про те, що спілкування на основі роботи з навчальним текстом сприяє формуванню високого рівня культури мовлення старшокласників на уроках з гуманітарних предметів.

Ключові слова: навчальне спілкування, учні старшої школи, гуманітарні предмети, культура мовлення.

В статье раскрывается вопрос эффективного формирования культуры общения старшеклассников на основе коммуникативно-деятельностного подхода. Обосновывается позиция, что общение на основе работы с учебным текстом способствует формированию высокого уровня культуры общения старшеклассников на уроках гуманитарных предметов.

Ключевые слова: учебное общение, ученики старшей школы, гуманитарные предметы, культура общения.

The article exposes the issue effectively creating a culture of high school speech-based communication-active approach. Substantiates the position that communication on the work of training text contributes to a high level of speech culture in the classroom with senior humanitarian items.

Key words: learning communication, high school students, humanities, culture of speech.

Сучасний етап розвитку суспільства супроводжується процесами інтеграції та глобалізації, переорієнтацією суспільних відносин, розширенням культурних меж. Відбуваються зміни й у сфері освіти. Саме освіта виступає визначальним фактором політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства, оскільки відтворює й нарощує його інтелектуальний, духовний та економічний потенціал.

Соціальні проблеми зумовлюють вироблення нових підходів до модернізації системи середньої освіти в усіх її ланках. Стратегічні завдання модернізації й удосконалення середньої освіти передбачають реформування її концептуальних, структурних, організаційних засад; розбудову освіти, ідеологічною основою якої повинна стати національна ідея.

Переосмислення означених реалій та послідовне обґрунтування нового світоглядно-філософського дискурсу в розвитку освіти викладено українськими вченими В. Андрущенком, І. Зязюном, В. Кременем, В. Лутасом, В. Огнев'юком, О. Пометун, О. Савченко та іншими.

Поступове переведення компетентісної ідеї на рівень обов'язкової її нормативної реалізації в середній школі, у свою чергу, утруднене низкою

протиріч, основне з яких – протиріччя між прагненням суспільства реалізувати цілі гуманістичної освітньої парадигми, що розглядає особистість як центр власного само утворення, й прагматично зумовленими орієнтирами компетентісного підходу в середній освіті. Компетентнісний підхід уможливорює ефективне формування комунікативної, мовної та етнолінгвістичної компетенцій учнів, що у взаємозв'язку їх вияву засвідчують рівень сформованості культури мовлення.

У теорії компетентісного підходу до освіти досліджується питання про ієрархію освітніх компетентностей, успішне розв'язання якого матиме безпосередній вплив на відбір змісту й ефективних технологій навчання.

Загальні аспекти ключових компетентностей знайшли послідовне висвітлення в роботах А. Вербицького, П. Горностая, В. Донія, І. Єрмакова, І. Зимньої, В. Ляшенка, Г. Несен, О. Овчарук, О. Савченко, В. Серікова, Л. Сохань та інших.

Питання про етнокультурознавчий, етнолінгвістичний та соціокультурний аспекти навчання гуманітарних дисциплін, про зміст комунікативної компетентності знайшло теоретичне обґрунтування у працях багатьох учених (М. Аріян, З. Бакум, А. Богуш, М. Боліна, Є. Верещагін, І. Воробйова, Н. Гез, В. Кононенко, О. Леонтьєв, В. Сафонова та інші).

Процес розробки концептуальних засад компетентісного підходу й їх упровадження в практику середньої школи перебуває в центрі наукових педагогічних досліджень.

У зв'язку з цим виявляється актуальним обґрунтування основ навчального спілкування як обов'язкової складової процесу навчання української мови, розкриття системи роботи з ефективного формування культури мовлення у старшокласників. Усе це сприятиме вдосконаленню навчального процесу в загальноосвітніх навчальних закладах.

Мета публікації – теоретично обґрунтувати змістово-дидактичні й організаційні аспекти роботи з формування культури мовлення старшокласників на основі комунікативно-діяльнісного підходу при роботі з навчальним текстом у процесі навчання гуманітарних предметів.

Спілкування – це особлива діяльність людей, які співпрацюють, спрямована на створення цілісної системи їх спільної діяльності, співпраці [1; 3]. Надзвичайно важлива роль спілкування у всіх сферах людської діяльності не підлягає сумніву. Будь-який вид колективної діяльності неможливий без спілкування, більш того, деякі автори говорять про тотожність спілкування самого життя людини [7]. Це повною мірою можна віднести до такого виду діяльності, як навчання гуманітарним предметам, яке визначається як спеціально організоване спілкування або як розгорнена форма спілкування, тобто спілкування – це не окрема сторона педагогічної діяльності, а її невід'ємна частина, її реалізація.

Сучасні теорії спілкування трактують його не як вплив однієї людини на іншу за принципом «суб'єкт-об'єкт», а виходячи з розуміння людсь-

кої особистості як суб'єкта предметної діяльності, а відносин між людьми як суб'єкт-суб'єктних, де кожна людина є унікальною особистістю. Спілкування – це двосторонній процес, де обидва партнери є співрозмовниками, співучасниками спілкування, які складають у єдності сукупний суб'єкт спілкування. Саме в такому підході психологи бачать сьогодні основні джерела і рушійні сили розвитку і виховання особистості в навчанні через спілкування [1; 2; 3; 4].

Найпродуктивнішою і розвивальною стратегією в суб'єкт-суб'єктних взаємовідносинах визнається діалог, як вид спілкування, найадекватніший самій людській природі. Людська особистість народжується і проявляється лише в діалогічному спілкуванні. Пізнання особистості можливе лише завдяки такій особистісній установці, як домінанта на співрозмовникові. Діалог припускає принципову рівність партнерів, відмінність та оригінальність їх точок зору, орієнтацію кожного з них на розуміння й інтерпретацію його позиції партнером. Діалог розглядається не як засіб формування особистості, а як саме її буття.

Таким чином, внутрішньою умовою діалогічного типу спілкування є особистісні ставлення людей один до одного як рівноправних партнерів по спілкуванню, що ґрунтується на позитивному ставленні людей один до одного, їх довірі і взаємному сприйнятті. У стані діалогу дві особистості починають утворювати якийсь загальний психологічний простір створювати єдину емоційну «подію», у якій розгортається творчий процес і взаєморозкриття, і взаєморозвитку» [4].

Оптимальне діалогічне спілкування не задане спочатку, його треба організувати. У визначенні О. Леонтєва, оптимальне педагогічне спілкування – це «таке спілкування вчителя (і ширше – педагогічного колективу) з учнями в процесі навчання, яке створює якнайкращі умови для розвитку мотивації учня і творчого характеру навчальної діяльності, для правильного формування особистості учня, забезпечує сприятливий емоційний клімат навчання (зокрема, перешкоджає виникненню «психологічного бар'єру»), забезпечує соціально-психологічними процесами в учнівському колективі й дозволяє максимально використовувати в навчальному процесі особистісні якості вчителя» [6].

У процесі навчання гуманітарним предметам оптимальне педагогічне спілкування має визначаюче значення, виходячи з соціальної природи мови як засобу спілкування. У нашому дослідженні під оптимальним спілкуванням при навчанні гуманітарним предметам розуміється діалогічне спілкування педагога та учнів шляхом вибору доцільних мовних засобів.

Організація такого спілкування – це перш за все заслуга педагога, особистість якого виявляється при цьому у всій своїй повноті. Спілкуватися з людиною – означає не просто розмовляти з нею, а увійти до її внутрішньої ситуації, зрозуміти її, проявити доброзичливе ставлення, оптимізм,

тобто при організації спілкування необхідно виходити не «від себе», а від «іншого» [4].

На думку деяких дослідників, що не можна навчити мовленнєвій культурі, найкраще, що можна зробити – це створити умови, щоб інші вчилися. Частина цих умов полягає в тому, як учитель ставиться до учнів. Здійснений у психологічних дослідженнях аналіз психологічних особливостей неуспішного учня засвідчує, що причиною багатьох його невдач є малоефективне спілкування з ним учителя, відсутність дружньої прихильності, а деколи і явно негативне ставлення [4, с. 36]. Це доводить, наскільки значуща роль особистості вчителя в педагогічному спілкуванні. «Педагог не може бути поганою людиною, інакше він перестає бути професіоналом, навіть відмінно володіючи предметом» [4, с. 24].

Виділяється цілий ряд структурно-функціональних компонентів у діяльності педагога, а саме: конструктивний, організаторський, гностичний, комунікативний [5]. Діяльність педагога – діяльність комунікативна, тому ми підтримуємо позицію тих авторів, які з усіх професійних умінь педагога виділяють як основні комунікативні якості, оскільки майстерність педагога виявляється перш за все у сфері його спілкування з учнями. Саме через спілкування вчитель реалізує всі інші свої педагогічні здібності, тому стиль спілкування педагога набуває першочергового значення.

Навчальні тексти соціокультурного спрямування дозволяють ефективно застосовувати різні прийоми роботи.

Доцільним є введення на уроках гуманітарних предметів усного *навчального діалогу* – своєрідної форми спілкування. Це взаємодія між людьми в умовах навчальної ситуації, що здійснюється у формі мовлення, в ході якого відбувається інформаційний обмін між партнерами і регулюються стосунки між ними. Специфіка навчального діалогу визначається цілями його учасників, умовами та обставинами їх взаємодії. Мовлення адресанта в навчальному діалозі є засобом досягнення навчальних цілей. Воно реалізується у ряді реплік, змістом яких може бути повідомлення інформації, діагностика учнями її розуміння тощо. Здобуваючи знання, навчаючись навички та вміння у визначеній сфері, старшокласник одночасно засвоює правила мовленнєвої поведінки, правила діалогу.

До цих правил належать здібності ясно викладати свої думки (будувати повні та чіткі висловлювання, приводити до відповідності вербальні та невербальні засоби); розуміти партнера (слухати його, вловлювати зміст фраз); досягати адекватного розуміння партнером змісту свого висловлювання. Створювати усний монологічний навчальний текст досить складно старшокласнику, який ще не оволодів достатньо сформованими навичками комунікативної компетенції, тому вміння усного монологічного мовлення пов'язані з розвитком таких ознак мовної особистості старшокласника, як розгорнутість повідомлення в навчальному тексті, зв'язність викладу, організованість, тобто саме тими вміннями, які тренуються та розвиваються в

системі спеціально розроблених навчальних комплексів з комунікативних дисциплін, наприклад, зі стилістики.

Прикладом можуть слугувати такі завдання: *Перекажіть докладно зміст тексту. Усно розкрийте своє розуміння ключового слова; Прочитайте текст. Визначте його основну думку, тип мовлення. В якій ситуації можливе таке висловлювання? Чи поділяєте ви такий погляд на ситуацію?; Прочитайте текст. Які морально-етичні проблеми піднімає автор? Які роздуми виникли у вас після прочитаного тексту?.*

Застосовуваням є писемний монолог, що, як форма мовлення, виявляється під час роботи над репродуктивними видами письмових робіт: конспектування, анотування, реферування тощо. По суті, два види мовлення (усний/писемний монолог), як правило, у практиці навчання української мови виявляються взаємозв'язаними: процесу говоріння часто передують писемна підготовка тез для виступів, повідомлень, узагальнень вивченого на попередніх уроках, і навпаки.

Прикладом можуть слугувати такі завдання: *Прочитайте уривок з тексту. Чи погоджуєтесь ви з рекомендаціями автора? Доберіть аргументи на підтвердження власної позиції; Прочитайте текст, складіть за його змістом план виступу і занотуйте його; Підготуйте виступ на тему «Техніка підготовки до виступу».*

Навчальний текст реалізується в діалогічному мовленні через такі жанри, як дискусія, бесіда, полеміка, диспут, дебати, суперечка. Дискусія (наукова, дидактична) як такий жанр, через який продукується навчальний текст, що становить також обговорення певної проблеми або групи питань чи одного дуже важливого питання з метою досягнення істини.

Основні вимоги до дискусії як до особливого виду комунікативної взаємодії можна визначити такі:

1). Зміст дискусійного виступу має бути частиною теми, що обговорюється, тобто щоб він мав відношення до того, що було головною тезою.

2). Дискусійний виступ повинен являти собою тематичну єдність. Елементи такої єдності можуть розглядатися як різні види конкретизації загальних тем.

Отже, старшокласник повинен уміти використовувати властиві науково-навчальному стилю мовлення форми висловлення думки, сформувавши вміння ініціювати діалог в учнівській аудиторії, вступати до обговорення проблеми, використовуючи в навчальному тексті такі засоби, які адекватні науково-навчальному стилю мовлення; розвивати вміння вести діалогічне спілкування, поширювати обговорення, уміти ставити та відповідати на запитання, залучати до комунікативної взаємодії всіх учасників діалогу тощо.

Стимулювання до дискусії може настати за таких умов: а) збіг чи незбіг висловлювань або порушення думок, оцінок, знань; б) наявності інтеракційно-стратегічних точок зору. Факт погодження/непогодження з де-

якими точками зору є важливою основою для того, щоб дискусія відбулася; в) наявності точки зору, що визначається статусом комунікантів.

Знання старшокласників основ стилістики забезпечують відповідність навчального тексту функціональним стилям і типам мовлення. Навчальний текст у практиці викладання не завжди може належати до конкретно визначеного жанру, типу чи стилю мовлення. Частіше ми можемо говорити про жанрово-стильову інтеграцію. Наприклад, основними характеристиками *науково-навчальної бесіди-діалогу* як жанру діалогічного мовлення є такі:

– основна комунікативна мета навчальної бесіди – оволодіння старшокласниками вміннями та навичками діалогічного мовлення, уміннями ставити запитання, відповідати на репліки;

– лідером спілкування є адресант мовлення (учитель);

– навченість старшокласників залежить від їхньої мовної та мовленнєвої компетенції, прагнення до пізнання, а також від вибору теми навчальної бесіди.

Розвивальні резерви гуманітарних предметів як засобу формування культури мовлення старшокласників найповніше розкриваються в таких умовах, якщо:

а) старшокласник уважається не об'єктом, а суб'єктом навчальної діяльності;

б) старшокласник самостійно визначають значущі для них навчальні цілі;

в) старшокласник виконують навчальні завдання, що мають чіткий, особистісний смисл;

г) на уроках здійснюється партнерська комунікативна взаємодія один з одним та з учителем;

г) творчі навчальні завдання моделюють різні аспекти людської діяльності, що репрезентує соціокультурний досвід нації.

На уроках необхідно створювати умови для розвитку інтересу до історії мови національної культури, цікавих мовних явищ, афоризмів та їх авторів, мовних ігор й іншої пізнавальної діяльності.

Вивчення української мови розвиває культуру розумової праці. Важливим показником культури розумової праці є підготовка до вирішення навчального завдання на занятті:

а) планування свого висловлення;

б) складання опорного конспекту;

в) добір ілюстративного матеріалу та способів семантизації соціокультурної інформації (коментарів).

Вивчення гуманітарних предметів сприяє усвідомленню загальнолюдських цінностей, виробленню оптимального рівня культури мовлення. Предметом вивчення стають матеріально-технічні, соціально-політичні, морально-етичні й культурно-історичні цінності національної культури. Формуються уявлення про актуальні проблеми, питання сучасної моралі,

накопичується інформація про пам'ятки історії й твори мистецтва, які мають загальнолюдську цінність, що виявляється у високому стилі при доборі мовних засобів.

Література

1. Бодалев А. А. Проблемы гуманизации межличностного общения и основные направления их психологического изучения / А. А. Бодалев // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 74-81.
2. Джидарьян И. А. К вопросу о мотивации / И. А. Джидарьян // Теоретические вопросы психологии личности. – М., 1974. – С. 12-18.
3. Добрович А. Б. Общение: Наука и искусство / А. Б. Добрович. – М.: Знание, 1978. – 143 с.
4. Карпова А. Ф. К вопросу об устойчивости мотивации при поэтапном формировании умственных действий и понятий / А. Ф. Карпова // Мотивация учения. – Волгоград: Флинта, 1976. – С. 72-80.
5. Кузьмичева И. А. Проблемно-диалогическое общение как основа коммуникативного обучения / И. А. Кузьмичева // Общение и диалог в практике общения, воспитания и психологической консультации. – М., 1987. – С. 102-109.
6. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / Алексей Николаевич Леонтьев. – М.: Знание, 1979. – 464 с.
7. Хасанбаева Д. Х. Когнитивные механизмы формирования речевых действий: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «общая психология, история психологии» / Д. Х. Хасанбаева. – Новосибирск, 1995. – 18 с.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2011 р.

УДК 004.023: 371.3: 51

Гончарова І. В.

кандидат пед. наук,

Донецький національний університет

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ УЧНІВ ЗАСОБАМИ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР

У статті розглянуто мультимедійну дидактичну гру як спеціальний засіб розвитку таких властивостей творчої особистості учнів як формалізоване сприйняття, узагальнення математичного матеріалу й гнучкість мислення у позаурочній роботі з математики. Докладно описуються типи завдань, які входять до складу таких мультимедійних ігор.

Ключові слова: мультимедійна дидактична гра, творча особистість.

В статье рассмотрена мультимедийная дидактическая игра как специальное средство развития таких свойств творческой личности учащихся как формализованное восприятие, обобщение математического материала и гибкость мышления во внеклассной работе по математике. Описываются типы заданий, входящих в структуру таких мультимедийных игр.

Ключевые слова: мультимедийная дидактическая игра, творческая личность.

A multimedia didactic game as special mean of development of such properties of student's creative personality as formal perception, generalization of mathematical material and flexibility of thought in extracurricular work on mathematics is considered in the article. The types of tasks, included in the structure of such multimedia games are described.

Keywords: multimedia didactics game, creative personality.